

Moderskab og feminisme

Belyst ud fra enemorfamilien

AF MAREN BAK

Enlige mødres hverdagsliv viser, at moderskab må forstås i relation til kvinders glæde, autonomi og styrke, og ikke blot i termer af ulighed. Feministisk forskning bør tage moderskabet alvorligt og undersøge dets specifikke vilkår og udtryk i den senmoderne velfærdsstat.

I den moderne feministiske analyse af køn, kvindelighed og kvindelige livssammenhænge er moderskab og familie stadig ikke sat på dagsordenen ud fra et ønske om at forstå indersiden af familielivet eller indholdet i den kvindelige familie- og moderskabsstrategi som del af kvinders levede liv i dag. Kvindeforskningen har revet forklarelsens skær fra den borgerlige familie og vist dens undertrykkende karakter. Den har kritisk endevendt myterne om moderlighed, problematiseret moderkærligheden, afdækket socialiseringens kønsaspekter, men har ikke forholdt sig i noget større omfang til moderskabets betydning i kvinders liv.

Feminismens splittede forhold til moderskabet har været mest mærkbart i den amerikanske forskning. Alle de ulige forhold mellem kvinder og mænd synes at stråle sammen just i moderskabet. Ideologier om moderskab såvel som familieideologier, psykologiske teorier om små børns udvikling,

teorier om kønssocialisering, den ulige arbejdsdeling mellem kvinder og mænd i omsorgs- og husarbejde, kvinders økonomiske afhængighed mens de er heltidsmødre og den usikre arbejdsdeling mellem familien og det offentlige omsorgssystem, alt peger på at se moderskabet som en fælde for kvinder, der er i direkte modstrid med kvinders mulighed for autonomi og selvbestemmelse i deres egne liv.

I 1992 skrev Ann Snitow et overblik over feminisme og moderskab i et amerikanske kvindeforskningsperspektiv, som kan tjene som en illustration. Hun opstiller en tidslinie over feminisme og moderskab, hvor hun skelner mellem tre faser. Den første fase fra 1963-1975 kalder hun tiden for de dæmoniske skrifter, som indledes med Betty Friedans *The Feminine Mystique*, et skrig om forstadshusmødrenes fortvivlelse over moderskabets indskrænkethed og den kvælende meningsløshed i middelklassens patriarkalske familieliv. Det er denne rædsel for at gentage deres mødres liv, som har præget den første generation af amerikanske kvindeforskere og givet dem et billede af moderskabet som en snare, der uundgåeligt vil kvæle dem. De tidlige feministiske skrifter fra denne periode udmærker sig ellers mest ved slet ikke at relatere sig til moderskab. En tendens vi kan genkende i den samtidige danske kvindeforskning. Det var unge kvinder, der søgte frihed. Børn var endnu ikke på deres dagsorden.

Den næste periode fra 1976-79 ser Snitow som den periode, hvor amerikanske feminister tog moderskabet alvorligt og begyndte kritisk at undersøge institutionen "moderskab" og også give stemmer til kvinders egne oplevelser af moderskab. Tidsskriftet *Feminist studies* udgav et temanummer om moderskab (1978). Budskaberne og analyserne strakte sig mellem en tendens mod essentialisme, hvor kvinder, kropslighed, moderlighed og børn kædes sammen i en egen kultur, til forsøg på at se moderskabet som en social konstruktion, der også kunne og burde indeholde fædre.

Men moderskab fremstår stadig som det overvældende og centrale konstituerende element i kvinders liv, hvis man som kvinde ikke kan lykkes helt at undgå moderskab. Familien som magtinstitution æder kvinderne "the word "family" was a grave in which the more autonomous word "women" got buried"... Arlie Hochschild's *The Second Shift* (1989) reaffirms what we already intimate from experience: women, not families, continue to do almost all domestic work" (Snitow 1992:40).

Den tredje periode på Snitows tidslinie dækker 1980-1990. Det er backlash i USA "a record of frustration, retrenchment, defeat and sorrow"(s.40). En dybt tragisk periode for amerikanske kvinder. Kampen for på rimelig måde at fordele ansvaret for børn mellem fædre og mødre og staten, for at kunne forene familieliv og arbejdsliv for kvinder synes tabt. Familieværdier introduceres fra både højre og midten med kvinderne som ofre og tabere. Det er dem, der ensidigt skal realisere familieværdierne uden troværdig støtte fra mænd og uden offentlig støttet børnepasning. Kvindeforskerne selv udtrykker, som jeg ser det, forvirringen og falder tilbage på en slags moderskabsessentialisme. Snitow citerer Mary Gordon i *New York Times Book Review* 1985. "It is impossible for me to believe that anything I write could have a fraction of the importance of the child growing inside me." En forrykkelse af moderskabets betydning, som i sidste ende bekræfter familieværdi-fundamentalisterne. De bliver dybt optaget af deres eget moderskab, af det eksotiske moderskab af moderskabets kulturelle udtryk.

SIGNS redaktion bad to kvindeforskere om oversigtsartikler om ny feministisk forskning om moderskab, som kan være en slags fortsættelse af tidslinien. Socialhistorikeren Ellen Ross (1995), som skrev en af artiklerne, fremhæver, at der efter 60ernes og 70ernes afvisende holdninger overfor moderskab siden 80erne er en interesse for moderskab som et område for socialpolitisk analyse og for moderskabets kulturelle re-

præsentationer, men “without full recognition of the phenomenology of mothering, the ability of feminist scholarship to fully comprehend the scope of women’s lives today is much diminished” (Ross 1995:399).

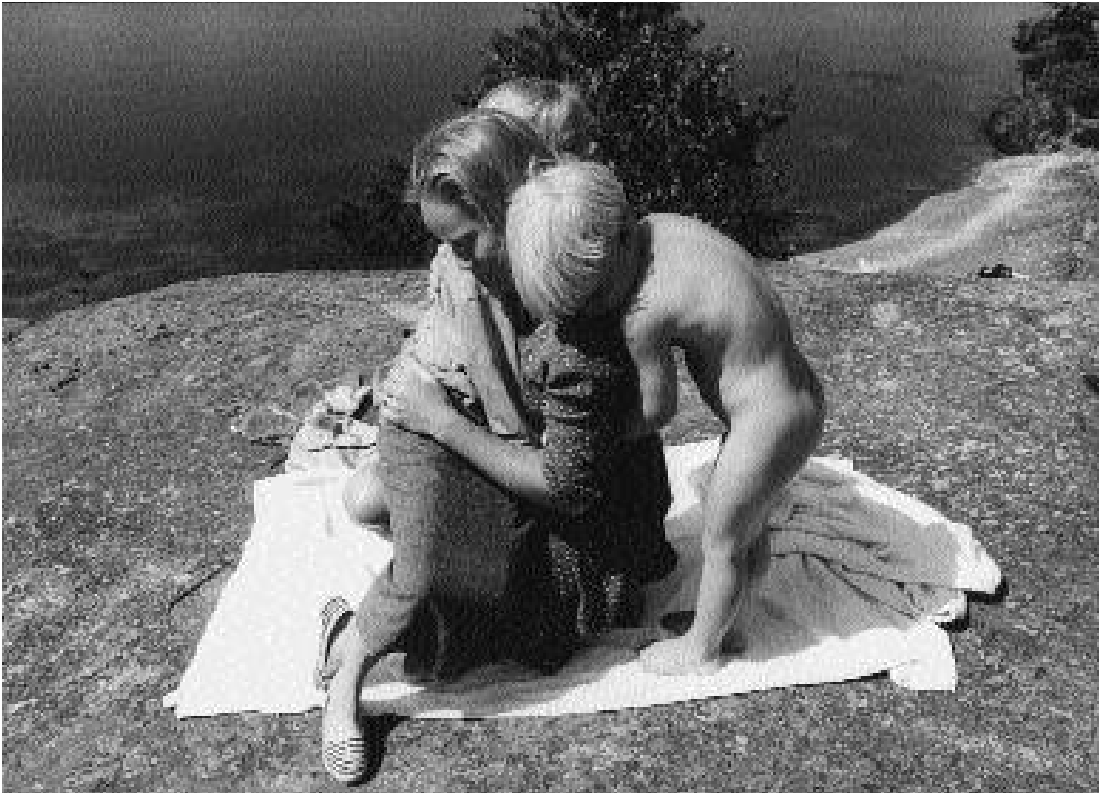
Den skandinaviske kvindeforsknings holdning til moderskabet, som en del af kvinders liv, er også ambivalent, selvom mange af de spørgsmål, nordiske feminister har stillet, er anderledes end de amerikanske. Men også her gælder det, at moderskabet først og fremmest har været analyseret i en politik-sammenhæng eller som kulturelle udtryk. I Danmark har der været en almen konsensus siden 1960erne om, at kvinders erhvervsarbejde ikke er en afvigelse, der skal forklares og retfærdiggøres, og at pasning af børn udenfor hjemmet ikke i sig selv er traumatiserende for børn. Kvinder og mænd er (i princippet) lige gode til (re)produktivt arbejde (Walter 1991). Derfor har der ikke været behov for den samme kamp mod familistiske værdier som i USA, og der har været relativt mindre ambivalens omkring moderskabet, omend dets indhold dog ikke er set som noget i sig selv positivt for kvinder. I de nordiske velfærdsstater har kvindeforskningen især været optaget af moderskab i relation til socialpolitik og arbejdsmarkedspolitik både historisk (Casperen 1985) og aktuelt. Moderskabets vilkår er blevet kritisk analyseret som en del af velfærdsstatsanalyserne (f. ex. Borchorst & Siim 1984). Moderskabet er analyseret i termer af kvinders betalte og ubetalte arbejde og fremstår som en væsentlig del af kvinders ubetalte arbejde. I de feministiske handlingsstrategier i de skandinaviske lande har kravet om offentlig børnepasning af høj kvalitet været et centralt område, og viser at omsorg for børn hele tiden har været medtænkt sammen med kvindelige frigørelsesstrategier. I kvindehistorisk forskning er det blevet påpeget, at uden en forståelse af familie og husholdninger er kvinders liv og færden gennem historien uforståelig (Carls-lund 1985). Kvindehistorikerne har påpe-

get hvorledes moderskabet og kvindekroppen blev et område for (mandlige) professionelles regelsætning af kvindeligheden (Rosenbeck 1987).

Kvinnovetenskaplig Tidskrift 1995 nr. 1 er et temanummer om moderskab, og må vel være en indikator for hvor den nye feministiske forskning om moderskab befinder sig. Det behandler moderskabet ud fra et socialpolitisk perspektiv (moderskabs-løn). Det har artikler om det moderskab, som er i “udkanten”, som lesbiskes familiedannelse og barnløse kvinders længsel efter social og biologisk identitet gennem at blive mødre. Det behandler moderskabets kulturelle repræsentationer gennem analyse af den kvindelige mand i soap operas. *Men moderskabets fenomenologi som et alment vilkår, som har vidtrækkende betydning i (næsten) alle kvinders liv er ikke reflekteret.* I en artikel om “Family Theory Reconsidered” peger Øystein Holter på den samme begrænsning, som jeg har fremhævet: “Radical and critical theory has tended to denounce this family interaction more than people including radical people have done in their own lives. Since women have been the main figures of the family this view by implication also ignores women’s reality” (Holter 1995: 109).

Moderskabet som interventionsfelt for socialpolitik og medicin, moderskab i historisk belyst og moderskabets kulturelle repræsentationer såvel som det usædvanlige eller eksotiske moderskab har optaget kvindeforskerne. Men hvad der egentlig er indholdet i moderskabet i dag, dets positive muligheder og potentialer, såvel som dets begrænsninger og problemer er imidlertid ikke blevet undersøgt. Derved bliver en analyse af moderskabet som udtryk for kvinders positive valg næsten umulig. Det bliver umuligt at søge at analysere bekræftelse og frigørelse i sammenhæng med moderskab.

Vi lever i den første historiske periode, hvor kvinder har haft mulighed for selv at begrænse og vælge deres moderskab eller

Foto: Anders Petersen/MIRA/2. maj

vælge det fra, uden at sætte deres egne liv på spil. Prævention og fri abort gør moderskab til et valg for første gang i historien, og de valg kvinder gør viser, at moderskab er eftertragtet, det bliver ikke valgt fra, men blot lagt senere i kvindernes liv. Aldrig før har så mange kvinder i en generation født børn som i de sidste 10-20 år. I generationen af danske kvinder, der blev født omkring århundredeskiftet var der 25%, der ikke fødte noget barn, først og fremmest fordi de aldrig fik mulighed for at gifte sig. I dag er andelen sunket til 9%, som ikke har født noget barn inden de blev 40 år (Christoffersen 1993:78). Kvinder (og mænd) kæmper for at anvende den nyeste teknologi for at overvinde infertilitet. Det antal børn en kvinde vælger at få er klart sammenhængende med hendes uddannelse og beskæftigelse. Blandt kvinder som er højere funktionærer er der en stor koncentration af familier med 1 eller 2 børn, og i denne gruppe ser det faktisk ud til, at andelen af kvinder, der ikke får noget barn, er svagt stigende i 1980'erne. Den største andel kvinder med 3 eller 4 børn findes blandt ufaglærte kvinder (Knudsen, 1990).

Hvorfor vælger kvinder moderskab? Er de gået i kønsulighedens fælde nummer 1 uden at vide det? Jeg tror at moderskab (og naturligvis også faderskab, men det er ikke mit ærinde her) kan anskues som én af de umiddelbare glæder i livet. Det er en mulighed for selvrealisering, for at give og modtage ømhed, for at se et andet menneske vokse, for at være absolut nødvendig, for at mærke glæden over nyt liv. Moderlige erfaringer og værdier kan være en styrke og et udgangspunkt for at forstå kvindelige handlinger også som autonomi. Moderlige erfaringer kan give styrke til at handle også på områder som ligger udenfor familielivet. Sara Ruddicks analyse af "Maternal Thinking" (1980) er et af de få eksempler på feministisk tænkning omkring moderskabet, som fremhæver moderligheden som refleksion, der kan bære videre end blot til morbarn forholdet. Feminismens spørgsmål og

oprør burde gælde alle de mekanismer, der tager glæden, det positive og det skabende ud af moderskabet, snarere end at ignorere moderskabet eller omfatte hele moderskabets projekt med mistro.

EN KVALITATIV UNDERSØGELSE AF ENEMORFAMILIER

Nye familieformer er et faktum, med alt hvad det indebærer af forandringer både i moderskab, faderskab og barndom. Det ligger udenfor al tvivl, at stadig flere børn og voksne vil opleve familieformer med én forælder, eller med en ny social forælder og nye sociale søskende, selvom opvækst med to biologiske forældre stadig er den mest almindelige familieform for børn under 18 år.

Både moderskab og barndom i enemorfamilier er omgivet af formodninger og modstridende følelser, men ikke af så megen ny forskningsviden.

Jeg har undersøgt hvordan mødre og børn i enemorfamilier fortæller om og fortolker deres hverdagsliv ved at gennemføre en kvalitativ interviewundersøgelse med 25 enlige mødre og deres barn, som var mellem 9 og 13 år gamle, da jeg interviewede dem. Familierne var udvalgt således at de rummede variationer i økonomisk og social baggrund blandt enemødre i Danmark med bopæl i et større byområde. De havde alle levet sammen med faderen til deres barn, og der var gået mindst 2 år efter opbruddet i samlivet. Jeg betragtede ikke på forhånd familierne som problemskabende hverken for medlemmerne i enemorfamilierne eller for det omgivende samfund, men snarere som en nyskabende del af den samfundsorden, vi nu befinder os i. Jeg stillede spørgsmål både om problemer og styrker i enemorfamilier. I min analyse har jeg focus på familiernes arbejde med at finde nye måder for at etablere familieliv og hverdagsliv uden at have klare kulturelle forbilleder for, hvordan dette skal gribes an. Mine resultater her om moderskabet er blot en del af den samlede undersøgelse (Bak 1996).

BØRN UNDER 18 ÅR FORDELTE EFTER HVILKE FORÆLDRE DE BOR MED

1. jan 1994. Danmark

Hos begge forældre	Hos mor i nyt par	Hos far i nyt par	Hos mor enlig	Hos far enlig	Ej hos forældre	Ialt
N						
813.308	74.146	10.196	151.924	18.371	14.310	1.082.255
%						
75	7	1	14	2	1	100

Kilde: Statistiske Efterretninger, Befolkning og valg 1994:13

FORSKNING OM BØRNS OPVÆKST I ENEMORFAMILIER

Forskning om enemorfamilier har sjældent handlet om mødrenes egne strategier og måder at udforme deres moderskab på, men har i allerhøjeste grad været centreret om børnenes vilkår. En omfattende psykologisk forskning først og fremmest udført i USA har været optaget af at sammenligne en og to-forældrefamilier for at undersøge effekter hos børnene, både umiddelbart og på længere sigt, af at vokse op i enemorfamilier med focus på de problemer, der kan opstå for børn.

Forskningens billede af socialiseringen i enemorfamilier er ikke entydig. Hvis man skal sammenfatte forskningsresultaterne så er den vigtigste lærdom, at eneforældreskab i sig selv ikke har den største forklaringskraft. *Det er de sociale og økonomiske forhold, børn lever under, der først og fremmest forklarer forskelle i børns udvikling og adfærd.* Enemorfamilier har i alle samfund, også i Danmark, i gennemsnit færre ressourcer end toforældrefamilier. De har i gennemsnit dårligere økonomi og derfor færre materielle ressourcer, mindre tid, mere usikre arbejdsvilkår. På den anden side kan

der være faktorer både i enemorfamilien og i samfundets familiestøttende systemer, der udjævner nogle af disse forskelle mellem en- og toforældrefamilier.

I det danske samfund er nogle af de vigtigste udjævnende faktorer adgangen til offentlig børnepasning og de offentlige økonomiske overførsler (Bak 1996; Siim 1997). Blot som et eksempel på kompleksiteten i forholdet mellem familieform og børns socialisation skal jeg fremhæve Göran Lassbos undersøgelse af socialisation i enemorfamilier. Han viste, at børn af højtuddannede mødre blev bedømt bedre på kognitiv udvikling end børn af lavtuddannede mødre. Men kombineres familieform og mødrenes uddannelse viste det sig, at de børn der bedømtes bedst var børn af højtuddannede enlige mødre. Derefter kom børn af højtuddannede mødre i toforældrefamilier (Lassbo 1988).

I forskningen om socialiseringsprocessen og opdragelsesmønstre for børn, der vokser op med en enlig mor, har spørgsmålet om mødrenes formåen til at kontrollere deres børns aktiviteter og sætte grænser været rejst. Forskningsresultaterne er imidlertid ikke entydige. Det er vist, at i det første 1

1/2 år efter skilsmisse er enlige mødre mere inkonsekvente i deres regler og tilfældige i deres husholdningsrutiner end mødre i toforældre-familier, men at de fleste problemer forsvinder efter 18 måneder, når mødrene kommer igennem turbulenserne efter skilsmissen (Hetherington, Cox & Cox 1978). Andre studier peger på, at enlige mødre overkompenserer for den fraværende far med et mere autoritært opdragelsesmønster (Lassbo 1988). Det modsatte har også været fremhævet, nemlig en større tensens til *laissez faire* i opdragelsen. Men det, der kan se ud som *laissez faire* fra mødrenes side, kan imidlertid også dække over deres større vilje til at diskutere med deres børn, til at involvere dem mere i beslutninger end i en to-forældrefamilie. Når børn af enlige forældre (i amerikanske undersøgelser) er blevet bedømt som mere opkæftige og dårligere til at indordne sig under skolens regler, kan det også tolkes som et udtryk for at disse børn hjemme er vant til at være med i beslutninger og at de overfører nogle af disse erfaringer til skolen, hvor de kommer på tværs i skolens autoritetsstruktur.

MODERSKABETS NYE HVERDAGSRUTINER

Alle mødrene i min undersøgelse havde et fælles ståsted i deres tilværelse: deres børn og deres arbejde. Sammen med arbejdet var børnene det afgørende omdrejningspunkt i deres tilværelse og grundlaget for deres identitet. Moderskabet er vigtigt, men er ikke det eneste eller det mest afgørende forankringspunkt for den kvindelige identitet. Arbejdet er en mindst lige så afgørende identitetsskabende og integrerende faktor i det moderne hverdagsliv. Enlige mødre med mindre børn har en arbejdsløshed langt over gennemsnittet for kvinder. I 1990 var det ca 30% der var arbejdsløse (Larsen og Sørensen 1993). Både min undersøgelse og andre undersøgelser viser imidlertid at enlige mødre vurderer arbej-

det højt og ønsker at have arbejde og at forsørge sig selv. Jeg kommer ikke her nærmere ind på arbejdet som hverdagsrutine, men fokuserer på forholdet mellem mor og børn.

En enlig mor vil for de fleste af de kvinder, jeg interviewede, sige en kvinde der klarer sig selv og sine børn, uden at det er synd for dem.

“ Om jeg ser mig selv som enlig mor
....Det ved jeg ikke rigtig – fordi det er så mange slags. Altså jeg tror nok, at dengang jeg var i den fase, hvor jeg ikke turde, det jeg havde det meget svært med at tænke på, det var at blive sølle (meget sagte). Sådan en sølle enlig mor med sådan nogen børn som det skulle gå skidt for. Noget der var trist og ussel. (Med stærkere stemme) Det billede kan jeg slet slet ikke identificere mig med, overhovedet ikke. ... Jeg oplever det ikke som statusforringelse for mig, slet ikke.” (Ulla)

“Så synes jeg også jeg har en stor styrke i at jeg har nogen børn. Jeg tror ikke jeg ville have kunnet klare det, hvis jeg ikke havde haft børn. Selvfølgelig er det dem der er årsag til at det er hårdt, men det er også dem, der giver mig selvopholdelsesdriften. Det er dem, der gør, at jeg har lyst til at køre videre.” (Åse)

Det nye hverdagsliv som mødrene søger at skabe for sig selv og deres børn bygger på nye rutiner og ritualer eller tilpasning af tidligere ritualer, således at de fungerer i de nye familieformer. Igennem analysen af interviewene fremtræder tre vigtige elementer i de nye rutiner og ritualer: *Moderens familiestrategier, organisereringen af forældreskabet efter kernefamilien og opbygning af nye familierum.*

Mødrene havde to forskellige strategier for deres familie fremover, som viste sig at have betydning for mange af de måder de organiserede deres hverdagsliv og også deres moderskab på. *Den selvberende familie-*

strategi, eller den moderne familierstrategi, indebar at mødrene så deres enemorfamilier som en god familie for dem selv og deres børn. Den havde sine egne kvaliteter, som var den styrkeposition mødrene arbejdede ud fra. *Den traditionelle familierstrategi* indebar, at mødrene syntes, at deres enemorfamilier måske var den bedste familie lige nu, men ikke den familie de ønskede sig. De ønskede sig en ny mand og far i familien. De oplevede ikke deres familie som en familie med specielle styrker men snarere som en familie, der manglede noget væsentligt.

Sammenhængende med familierstrategien var mødrenes rekonstruktion af vigtige sociale netværker omkring mor og børn. Med *familierummet* mener jeg det sociale rum, der rummer nogle af de samme kvaliteter, som vi forbinder med familierelationer som ømhed, nærhed, omsorg, støtte og gensidighed. Det er gennem relationernes indhold, og ikke gennem de biologisk slægtsmæssige forhold, at jeg definerer familierummet. De mødre der som familierstrategi stræber efter at klare sig selv uden en ny mand i familien har givet sig selv beredskabet til at skabe et *udvidet familierum*. De mødre der venter på prinsen på den hvide hest søger snarere at lukke familierummet om sig selv og børnene i et *fortættet familierum*.

Familierstrategierne har jeg udviklet ud fra det empiriske interviewmateriale. De må forstås i forhold til den sociale og historiske kontekst kvinderne lever i. Den selvberende strategis mulighed og dens dominans i materialet ser jeg som klart sammenhængende med en kvindevenlig velfærdsstat, men også med et ideologisk og kulturelt klima, som ikke definerer kvinder blot gennem deres forhold til en mand. Rødstrømpebevægelsens voldsomme opgør med kvindelige livsstrategier, der var baseret på venten på prinsen og på kærligheden som det vigtigste mål i kvindelivet, var med til at skabe det kulturelle klima, som gør den selvstændige strategi mulig for kvinder. I

det begrænsede antal familier jeg undersøgte, var det ikke muligt at vise en sammenhæng mellem kvindernes klasse og familierstrategi. Strategierne gik på tværs af traditionelle baggrundsvariable som uddannelse og økonomi, og resultatet peger på at sammenhænge mellem hverdagsliv, kønsidentitet og klasse bør undersøges dybere.

Kvindes familierstrategier gennem historien vil uden tvivl kunne vise de samme *tendenser*, som jeg her løfter frem. Men den materielle mulighed for at leve alene med en børneflokk har knapt været tilstede. Nødvendigheden af at danne par for at forsørge sig selv og børn viser sig tydeligt ved et historisk tilbageblik, hvor nyt giftemål blandt både kvinder og mænd, der var blevet alene med en børneflokk, fremstår som den mest almindelige løsning for familiens videre liv.

MODERSKABET ER BÅDE SELVSTÆNDIGHED OG ENEANSVAR

Uanset familierstrategi er et afgørende element i mødrenes billede af sig selv som mødre og af enemorfamilien som familierform deres *tilfredshed med at være selvstændig og bestemme over sig selv og over børnene*. Mødrene svarer, at det er en stor fordel, at de i enemorfamilien har opnået høj grad af selvstændighed og selvtilid. Alle mødre ser det som en fordel i enemorfamilien, at kunne opdrage børnene efter deres egne principper. De ser det både som en fordel for dem selv, og de ser det som en fordel for barnet at slippe for modstridende krav fra forældrene. Heri må en af grundstenene for konstruktionen af moderskab i en enemorfamilie findes. Uanset om forældreskabet deles på en måde som moderen er tilfreds med, og samarbejdet med faderen er godt og nært, så er det daglige forældreskab, de daglige beslutninger, den daglige opdragelse og det daglige praktiske arbejde under alle omstændigheder mødrenes ansvar. Dagligdagen med børnene har mødrene, og dermed har de det ansvar, som følger med. Mødrene ville gerne forankre bør-

nenes tryghed *både* hos barnets far og dets mor, og de reagerer først med kamp og siden med resignation, hvis de ser deres barn blive svigtet. Men mange af dem må alligevel konkludere at i sidste ende er det hos den, som står med det daglige ansvar, at barnet finder sin tryghed. De ved aldrig helt hvor langt faderens ansvar rækker. Barnet *skal* kunne føle sig sikker og tryk på sin mor. Den udmattelse og overbebyrdelse, som mange af mødrene beskriver som en del af deres hverdag, er både et udtryk for det tidsmæssige pres i lønarbejde og omorg men også et udtryk for, at de tager deres ansvar som den, der altid er til at stole på dybt alvorligt.

Den anden side af selvstændigheden er det daglige ansvar. I det daglige enlige forældreskab er en af de største belastninger mødrene skal klare *ensomheden om beslutninger, om i sidste ende at være autoriteten men også den eneste børnene kan stole på*. En stor del af udviklingsprocessen som enlig mor består i at tilegne sig evnen og modet til at træffe egne beslutninger, og til at sætte egne grænser for børnene. Når mødrene således taler om de mange beslutninger, der skal træffes, som et af problemerne i en enemorfamilie, så er det dobbelt. Den mulighed for at proritere sig selv og børnene, som de værdsætter så højt, er jo netop baseret på, at de mange daglige beslutninger træffes af moderen.

“ Man står jo alene om alle tingene og har ikke lige nogen at spørge til råds, og må tage en beslutning. Nogen gange har det da også været den forkerte.... Jeg har været i tvivl om ting med mig selv, men ikke med børnene. Jeg har vidst hvad der var bedst for dem. Hvis jeg skal stå til ansvar overfor børnene for den beslutning jeg har taget (om skilsmissem) så må jeg også tage nogle beslutninger bagefter, som de kan synes er trælse nu, men som jeg kan se kan være til gavn på længere sigt.” (Janne, mor til 3 børn)

I de store beslutninger som ligger udover dagligdagen ville mødrene gerne dele ansvaret med børnenes fædre. Det mødrene mest klart efterlyser for deres egen skyld i relationen til faderen er muligheden for at diskutere forhold, der har med barnet at gøre, for ikke at stå alene med problemer og beslutninger. Men det er kun omkring 1/3 af mødrene, der faktisk har et samarbejde med fædrene, der gør det muligt at diskutere problemer i fællesskab.

DE SAMMENSVORNES TÆTHED – OG FOR MEGET ANSVAR.

Ansvaret i en enemorfamilie løftes ikke kun af moderen, det løftes også af mange af børnene i forhold til hinanden, hvis der er flere søskende, i forhold til deres mor og i forhold til det praktiske projekt at holde en familie kørende.

“ De føler nok mere end andre børn at vi er fælles om det. De føler at de har mere at skulle have sagt om hvordan tingene skal være. Vi forhandler mere om hvordan tingene skal være.” (Margit)

Børnenes overbebyrdelse med et ansvar, der ligger ud over deres alder, har været fremholdt i forskningen som en risikofaktor for børn, der vokser op i en enemorfamilie. Mødrene bedømmer imidlertid helt overvejende, at det er en fordel at barnet får lov at have mere ansvar end andre børn, men 7 mødre bedømmer, at det er et problem at børnene må tage for stort et ansvar. Disse familier viser sig at have en tilværelse der er problemfyldt i forhold til de 3 vigtige variable, jeg har peget på. Disse mødre har en overvejende traditionel familierestrategi, et lille og mest slægtscentreret socialt netværk som modsvarer det fortættede familierum, og de har et problemfyldt forhold til barnets far, som både afspejler sig i, at de ikke selv oplever at få hjælp eller støtte fra barnets far, og at han ikke opleves som en støtte for barnet. Både familie-

strategi, forældreskab og familierummets organisering i disse 7 familier indebærer at familierne er sårbare, og at mødre og børnene er meget alene om ansvaret for hinanden.

Der er således en gruppe børn af enlige mødre, der har meget ansvar og skal løfte større byrder end de burde. De er sårbare, fordi der udover deres mor er få eller ingen andre voksne, der støtter dem, som de kan stole på, få råd af og gøre ting sammen med. Forholdet til deres far indebærer mangel på støtte og omsorg eller direkte konflikter og konfrontationer.

Glæden over fortroligheden og kammeratskabet med børnene deler alle mødre uanset familierstrategi. Men forskellen i familierstrategier viser sig ved om mødre tillægger nærheden til børnene en selvstændig værdi, eller om den samtidigt skal opveje eller trøste i forhold til mangler og ensomhed de oplever ved enemorfamilien.

“ Det bedste ved at være enlig mor, det er at der kun er mig og mine børn at prioritere. Vi kan gøre lige nøjagtigt som vi vil, vi har kun os at koncentrere os om. Jeg synes jeg kan koncentrere mig om mine børn på en helt anden måde. Jeg synes vi har sådan et lækkert forhold til hinanden, som jeg ikke tror vi ville have hvis jeg boede sammen med en. Fordi jeg snakker med dem, ikke om alt, men om mange flere ting, som måske også gør at de bliver meget hurtigere voksne, det ved jeg ikke. Men det synes jeg er lækkert ikke også. Og de er utroligt gode til at mærke på mig, også hvordan jeg har det, og det oplever jeg ikke at de børn, der lever i parforhold, at de er. Det synes jeg er dejligt.“ (Anne Lene)

Enemorfamilien viser en modkraft mod nogle af den senmoderne forhandlingsfamilies dilemmaer gennem sin understregning af fællesskab og fælles ansvar for både mødre og børn. Anne Lenes sidste iagttagelse, om børnenes evne til at se deres mor og mærke, hvordan hun har det, går igen i for-

skellige former. Mødrene har moderskabet som et stort projekt i deres liv, de vil være der for deres børn, de vil give dem plads, de vil have tid med dem, og de vil snakke med dem. Tætheden og den gensidige glæde mellem mødre og børn ved at gøre ting sammen skal ses i relation til den alder, børnene i undersøgelsen har. De er blevet så store at omsorg og pasning tager mindre af moderens tid og kræfter, og børnene er så store at man kan snakke med dem, lære af dem og gøre ting, der er spændende både for voksne og børn.

Enemorskabets store belastning er ensomheden om hverdagens beslutninger, om problemer med børnene og om at skabe tryghed for børnene. At være mor i tidspress og økonomisk pres forstærker følelsen af ensomhed i forbindelse med at rede problemer ud. Der er ikke så store marginale af overskud.

MODERSKAB, AUTONOMI OG KØN

Autonomi og uafhængighed har i vestlig filosofisk tradition været forbundet udelukkende med det mandlige princip, med den mandlige statsborger. Det kvindelige princip var natur, kropslighed og afhængighed. Moderskabet blev på denne måde uden videre diskussion synonymt med afhængighed, med den ufrie skabning.

Det moderskab, som jeg her giver nogle enkelte billeder af, er specielt ved at der kun er én forælder, der har hverdagsansvaret. I dette forældreskab fremtræder muligheden for selvbestemmelse som et omdrejningspunkt for mødre. Enemødrene giver et eksempel på kvindelig selvbestemmelse, på kvindelig autonomi. Autonomi betyder egentlig en stats ret til at skrive sine egne love, til at styre sig selv. I hverdagslivets betydning af autonomi, som er den jeg arbejder med her, er det autonomi som selvbestemmelse i eget liv, jeg hæfter mig ved. I feministiske debat har det været fremhævet at autonomi, i den udformning mænd har givet begrebet, ikke er hvad

kvinder ønsker. Autonomi bliver forbundet med selvbestemmelse på andres bekostning, selviskhed, ensomhed, det bliver modsætningen til omsorg og kollektivitet. Kvinders omsorgsrationalitet bliver således set som en modsætning til autonomi (Griffiths 1992).

Jeg ser imidlertid i enemødrenes forvaltning af deres moderskab én måde at søge at forene glæde over at give omsorg og autonomi. Mødrene giver generelt udtryk for deres glæde over moderskabet, de understreger den styrke de oplever i at udforme deres liv sammen med børnene. Kvindernes refleksioner om deres *egen tid* er et eksempel på, at autonomi kan forenes med omsorg. Selvom børnene fylder meget, og skal fylde meget i deres liv, så søger de samtidigt at realisere deres helt egen frihed i deres nyvundne egne tid.

Er mit svar på feminismens spørgsmål til moderskabet da, at kun hvis moderskabet forvaltes alene kan det blive et udgangspunkt for kvindelig autonomi? Nej, der ligger mit svar ikke. Men kun hvis moderskab og autonomi forenes vil kvinder kunne acceptere og udvikles med moderskabet. De fleste kvinder vil også i fremtiden prøve at forene moderskabet med parforholdet, men det er kun ved at bearbejde og forandre relationerne i familien som kønsspecifik arena, at dette projekt vil kunne lykkes. Hvis autonomi og moderskab skal findes i et parforhold er det *ændringer i faderskabet*, der i sidste ende bliver grundlaget for at autonomi og forældreskab kan forenes *både* for kvinder og mænd.

Moderne forskning indenfor både filosofi (Ruddick 1980, Holm 1993) psykologi (Sommer 1993; Hwang 1985, 1992; Lamb 1982) og sociologi (Christoffersen 1996) understreger at "moderskab" i betydningen omsorg, nærhed, beskyttelse og socialisering af det lille barn ikke er bundet til biologisk køn. Bindingen til moderen er en kulturel konstruktion. Men vi lever stadig i en tid hvor denne kulturelle konstruktion er helt dominerende. Hvis fædre skal få

en sikker forankring i deres faderskab, opnår de ikke dette ved at bekæmpe kvinder som mødre, men ved at dele et ligeværdigt forældreskab med moderen og udvikle mandlig omsorg som en integreret del af parforholdet. De må gøre det ved at forsvarer både faderskabet og moderskabet overfor et familiefjendtligt og kønsmæssigt segregeret arbejdsmarked og ved at udfolde faderlig omsorgsrationalitet inden parforholdet vakler.

Kvindeforskningens (og mandeforskningens) analyser af moderskabets og faderskabets fænomenologi i et emancipatorisk perspektiv er et vigtigt bidrag til forandring af det hverdagsliv vi alle lever til at rumme *både* omsorg og autonomi.

LITTERATUR

- Bak, Maren (1996): *Enemorfamilien som senmoderne familieform*, Ph. D afhandling Institut for sociale forhold og organisation, Aalborg Universitet. Under udgivelse i forkortet udgave som "Enemorfamilier" forlaget Sociologi, København
- Borchorst, Anette & Birte Siim (1984): *Kvinder i velfærdsstaten-mellem moderskab og lønarbejde gennem 400 år*. Serie om kvindeforskning nr. 16, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg
- Carlsund Petersen, Grethe (1985): Forsvaret for kernefamilien – kritiske noter om familieforskning i Ravn, Anna-Birte og Marianne Rostgård (red) *Kvindefællesskaber*, Hæfter for Historie nr. 1 Historiestudiet, Aalborg Universitet.
- Caspersen, Hanne (1985): *Moderskabspolitik i Danmark i 30'erne: Det modsætningsfyldte moderskab*, Skrifter Det historiske institut, Københavns Univesitet 16, København
- Christoffersen, Mogens Nygård (1993): *Familiens ændring, en statistisk belysning af familieforholdene*. Socialforskningsinstituttet rapport 93:2, København
- Christoffersen, Mogens Nygård (1996) : *Opvækst hos fædre*, Socialforskningsinstituttet publikation 96:23 København
- Feminist Studies* (1980) Special issue "Toward a Feminist Theory of Motherhood" Vol.4 No. 2, june
- Friedan, Betty (1963): *The feminine mystique*, W.W. Norton & co. New York,

- Griffiths, Morwenna (1992): *Autonomy And The Fear Of Dependence in Women's Studies International Forum* vol. 15 no. 3 pp 351-362, Pergamon Press USA
- Hetherington, M., M. Cox & R. Cox (1978): "The Aftermath of Divorce" in J.H. Stevens jr & M. Matthews eds.: *Mother-Child, Father-Child Relations*, National Association for The Education of Young Children, Washington DC
- Holm, Ulla M. (1993): *Modrande och praxis: en feministfilosofisk undersökning*, Daidalos, Göteborg
- Hwang Philip (1985): *Faderskap*, Natur och kultur, Stockholm
- Hwang, Philip red.(1992): *Barnets tidiga relationer*, Natur och Kultur, Stockholm
- Knudsen, Lisbeth (1990): *Fertility Trends in Denmark in the 1980s*. Statistiske Underøgelser nr. 44, Danmarks Statistik 1990
- Kvinnovetenskaplig Tidskrift* Tema moderskap, Nr. 1.1995. Umeå
- Lamb, Michael ed.(1982): *The Role of the Father in Child Development*. Wiley, New York
- Lassbo, Göran (1988): *Mamma-(pappa)-Barn*, avhandling, Göteborg Studies in Educational Sciences no 68. Göteborgs Universitet
- Larsen, Jørgen Elm & Anne Marie Sørensen (1993): *Enlige forsørgere i Carlsen, Søren & Jørgen Elm Larsen red.: Den svære balance*, Ligestillingsrådet, København
- Rosenbeck, Bente (1987): *Kvindekøn. Den moderne kvindeligheds historie*, Gyldendal, København
- Ross, Ellen (1995): *New Thoughts on "the Oldest Vocation": Mothers and Motherhood in Recent Feminist Scholarship in SIGNS: Journal of Women, Culture and Society* Vol. 20, No. 2 University of Chicago.
- Ruddick, Sara (1980): *Maternal Thinking Feminist Studies* Vol. 6, No. 2 Summer
- Siim, Birte (1997): *Dilemmas of Citizenship in Denmark -Lone Mothers Between Work and Care* in Jane Lewis ed.: *Lone Mothers in European Welfare Regimes*, Jessica Kingsley Publishers, London forthcoming
- Snitow, Ann (1992): *Feminism And Motherhood: An American Reading*, *Feminist Review* no. 40 London
- Sommer, Dion (1993): *Fædre og børn: betyder de noget for hinanden?* i Carlsen, Søren & Jørgen Elm Larsen (red): *Den svære balance*, Ligestillingsrådet, København
- Walter, Lynn (1991): *Kønsliggjort symbolsk arbejde og skabelsen af den nye danske kvindebevægelse* i *Kvindeforskning* nr. 5. årgang nr 4, Styringsgruppen for kvindeforskning , København

SUMMARY

Feminism's relationship to maternity as a part of women's lives has been marked by ambivalence and doubt. Feminist analyses has concentrated on maternity as a sphere for socialpolitical intervention and on the cultural representations of motherhood. But maternity as part of almost every womans life and lived experience has been seen by feminists as a major arena for patriarchal oppression and reproduction of traditional gender roles and therefore analysed with doubt and distrust. In the article I argue for the need for a feminist research on the phenomenology of maternity today which should be aware of maternity as a source of female agency and should analyse female strategies related to maternity.

The empirical investigation of family strategies and maternity in 25 Danish single mother families, carried out by the author, showed an example of maternity as a base for autonomy and selfdetermination. The single mothers emphasized that their children and their work was their basis in life. Maternity was a source of pride and empowerment for the mothers. The possibility to make their own decisions regarding themselves and their children. was mentioned as a major advantage.

The single mothers' experiences raise the question if maternity as autonomy and selfreliance is only possible outside two parent relationship. The author argues, that this is not the case, but the developoment of a nurturing fatherhood which takes responsibility for nurturing values both in private life and in relationship to the labour market and social policy is a prerequisite.

Maren Bak
Forskningsstipendiat
Göteborg Universitet